

Чи відвідував Пушкін Ічню?

Біографія О.С. Пушкіна при всій її вивченості містить в окремих деталях і епізодах чимало недостовірних даних, легенд і байок, а наявні документальні джерела часто дають абсолютно різні і суперечливі одне одному відомості. Це стосується і факту відвідин Пушкіним у серпні 1824 р. під час поїздки з Одеси в Михайлівське містечко Ічня та хутора Вернигорівщина.

Відомості про цей візит з'явилися лише через 75 років після згаданої поїздки поета і викладені в оповіданні М.В. Підвисоцького "Из моих воспоминаний", опублікованому в "Пушкинском сборнике 1799-1899", а також у рецензії О.І. Маркевича на це оповідання. Дослідник біографії Пушкіна, російський письменник В. Вересаєв у книзі "Пушкин в жизни" позначив ці повідомлення, як сумнівні, про що вказано в передмові до другого видання: "В этом издании сообщения сомнительные отмечены впереди текста звездочкой".

Відомості про візит поета до Ічні опублікував краєзнавець із Прилук О.А. Савон у своїй фундаментальній книзі "Творці історії Прилуччини: довідник", виданій в 2009 р. в Ніжині видавництвом "Аспект-Поліграф". Він вважав, що описані Миколою Підвисоцьким події дійсно мали місце.

В Ічні сприйняли авторитетну думку О.Савона з ентузіазмом, історія швидко обросла подробицями, навіть у школах діти писали твори про візит поета. Місцевий патріотизм жителів зрозумілий, дуже хотілося б вірити, що Пушкін дійсно відвідував Ічню, в даній ситуації думка В. Вересаєва про сумнівність візиту є слабким аргументом, тому довелося провести детальний аналіз наявних фактів, незважаючи на значний інтервал часу, що відділяє нас від тих подій.

Обставини висилки Пушкіна з Одеси і деталі його поїздки в родовий маєток Михайлівське добре вивчені, поет виїхав з Одеси 31 липня 1824 р., його супроводжував "дядька" Микита Тимофійович Козлов. Пушкін підписав розписку, в якій зобов'язався ніде не зупинятися в дорозі "по своєму произволу". Розписка дозволила Пушкіну їхати самостійно, інакше до нього приставили б для супроводу "надежного чиновника". Поету видали прогонні на трьох коней в сумі 389 рублів на 1621 версту. Записаний в подорожній грамоті маршрут проходив в об'їзд Києва, що подовжило шлях на 80 верст. Поїздка поета розписана біографами по днях, а то й по годинах із зазначенням пройдених за день відстаней та назв поштових станцій, 9 серпня Пушкін з Микитою прибули на поштову станцію Опочка Псковської губернії, де їх зустрів кучер Петро Парфьонов з кінями з Михайлівського.

А далі повернемося до оповідання Підвисоцького, але спочатку розглянемо його біографію.

Микола Валеріанович Підвисоцький (1851-1906?) був старшим сином Валеріана Йосиповича Підвисоцького та його дружини Наталії Миколаївни, уроджені Величко. Родовий маєток Підвисоцьких знаходився в селі Максимівка поблизу Ічні.

Біографія Валеріана Підвисоцького є дуже незвичною. Після закінчення юридичного факультету Харківського університету він служив у різних державних установах, а в 50 років, вийшовши у відставку в чині статського радника, несподівано захопився фармакологією. Вступивши на медичний факультет Дерптського університету і успішно його закінчивши, захистив дисертацію з фармакології. Вчена рада Казанського університету обрала його ординарним професором по кафедрі фармакогнозії, де він і працював до самої смерті.

Його молодший син Володимир Підвисоцький – відомий вчений-медик: патолог, ендокринолог, мікробіолог, професор Київського і Одеського університетів, директор Інституту експериментальної медицини в Санкт-Петербурзі.

А ось у Миколи Підвисоцького з кар'єрою якимось склалося не дуже. Навчався в Санкт-Петербурзькому університеті, але закінчити не зміг, і далі працював вчителем у навчальних закладах Росії. На протязі 17 років Підвисоцький викладав математику в чоловічій та жіночій прогімназіях м. Єнісейськ Красноярського краю і в учительській семінарії м. Іркутська, де отримав чин статського радника, а потім природознавство і географію у вчительських семінаріях Витегри та Череповця. Загалом, життєвий шлях Миколи Підвисоцького є звичайною біографією чиновника, який служив по лінії Міністерства освіти.

Але є й інші, менш відомі деталі біографії Підвисоцького: він був відомим вигадником з багатою фантазією і любляв всілякі розіграші, жарти та містифікації. У чорнових паперах російського письменника Федора Сологуба є характеристика Підвисоцького: "Прославился здесь своим враньем."

Последняя ложь: выдал себя на пароходе "Волга" за вытегорского инспектора. История с фейерверками. Вранье Ахутину о подписях. Мамонтовое мясо, окостенелое, собаки съели. Как в него стреляли, когда он купался в Ангаре. ...Жена иногда останавливает его, когда он заврется". Ще більш різко відгукувався про Підвисоцького його колега по Витегорській семінарії І.І. Кікін. У листі до Сологуба від 14 листопада 1909 р. він писав: "А где-то находится ныне и что представляет собою наш почтеннейший враль "Ваколай Подлерьевич Невысоцкий"? Вот это был тип, достойный кисти художника в отношении изображения отрицательных сторон человека, и я думаю, Федор Кузьмич не обошел его своим вниманием в своих произведениях".

У Череповці Підвисоцький за сумісництвом завідував історико-археологічним музеєм. На цій посаді він став героєм публікацій столичної преси, зокрема газети "Неделя", яка опублікувала кілька статей про видатні успіхи в створенні музейних колекцій і визначальний внесок в цю роботу вчителя географії та природознавства Череповецької вчительської семінарії Миколи Валеріановича Підвисоцького. Основною пікантністю хвалебних публікацій являлось те, що вони були написані самим Підвисоцьким, який друкувався в "Неделе" та в інших періодичних виданнях (Сибирь, Восточное Обозрение, Биржевые Ведомости, Гласность, Мировые Отголоски, Петербургские Ведомости) під псевдонімом Граф Дібіч. Ймовірно, повідомлення в сибірських газетах про підготовлений рукопис з історії Єнісейська, якого ніхто не бачив, також виходили від самого Підвисоцького.

В опублікованому в 1899 р. оповіданні Підвисоцький, посилаючись на спогади свого діда, Миколи Івановича Величка, на той час давно вже покійного, виклав загадкову історію про відвідини Пушкіним в кінці літа 1825 р. містечка Ічня та хутора Вернигорівщина. Переказувати оповідання, що займає чотири сторінки, недоцільно, але якщо коротко, то Пушкіна М.І. Величко не бачив, записку поета таємно конфіскувала ічнянська поліція, а підтвердженням візиту став лише автопортрет Пушкіна, нібито власноруч намальований поетом і залишений в кабінеті, а пізніше поміщений в рамку. Ймовірно, гравюра з автопортрета Пушкіна, що висіла на стіні кабінету діда, і надихнула Підвисоцького на написання згаданого оповідання.

Взагалі-то оповідання виглядає як літературний твір у жанрі детективу. Наведені документальні відомості є чистої води містифікацією, в якій досить вдало використано реальні факти з життя Пушкіна. Зупинимося більш детально на його змісті.

Вказано 1825 р., це могла бути просто помилка, але, можливо, автор зробив це спеціально, щоб при необхідності можна було виправдатися, видавши оповідання за художній твір.

Ну а далі по тексту оповідання: "В этом особенно хотел отличиться тогдашний черниговский губернатор..., относившийся с каким-то исключительно враждебным чувством к Александру Сергеевичу... Ходили довольно упорные слухи, что Пушкин написал злую и ядовитую эпиграмму на нашего губернатора...". Про якого губернатора йдеться? Очевидно, про А. Фролова-Багрєєва, який займав цю посаду до 1 липня 1824 р. Але Пушкін не був з ним знайомий, а епіграми він писав на новоросійського губернатора М. Воронцова.

"...в местечке Ични ... был проездом Александр Сергеевич и остановился там на одном постоялом дворе...". А чи був тоді в Ічні пристойний гостинний двір? Схоже, що не було. Адже Т.Г. Шевченко, вже набагато пізніше, під час своїх поїздок у Качанівку змушений був шукати місце для ночівлі: в травні 1843 р. він зупинявся на нічліг у маєтку Величка, а під час другої поїздки в січні 1844 р. – в Ічні у священника Гаврила Степановича Тичини, родича поета Павла Тичини.

"Когда Александр Сергеевич приехал в Вернигоровщину, ... меня там не было. Но, тем не менее, он зашел в дом...". Тут використано відомий факт заїзду Пушкіна в Колпіно за відсутності господаря маєтку І.С. Деспот-Зеновича.

"...который в кабинете сначала немного полежал на диване, облокотясь на правую руку, а потом что-то писал, придвинув к себе маленький столик...". Ох вже цей знаменитий диван Пушкіна! Про те, що поет любив працювати, лежачи на дивані, або сидючи, підібгавши ноги, було широко відомим фактом. Можна згадати і відомий портрет Пушкіна пензля художника В. Тропініна, написаний в 1827 р., на якому поет правою рукою спирається на журнальний столик. А записку відсутньому господареві маєтку Пушкін писав у Колпіно, це також відомий факт його біографії.

"...года через два, пришлось мне узнать от одного чиновника особых поручений при нашем губернаторе, что этому последнему... были представлены два письма, совершенно скомпрометировавшие меня в его глазах, ...одно из этих писем было от поэта Александра

Сергеевича Пушкина, а другое от какого-то моего хорошего знакомого...". Ну як тут не згадати лист Пушкіна до Кюхельбекера, перехоплений московською поліцією! А ось ім'я знайомого М.І. Величка не вказано, ймовірно, Підвисоцький не став обтяжувати себе з'ясуванням імен знайомих свого давно вже покійного діда. А чернігівським губернатором з 1824 по 1828 р. був П. Могильовський, який змінив на цій посаді А. Фролова-Багреєва, хоча в оповіданні фігурує лише один "наш губернатор".

Та й з губерніями тут явне неузгодження, а це вже зовсім не дрібні помилки чи неточності, а пряме підтвердження факту містифікації. Містечко Ічня тоді знаходилось у Чернігівській губернії, а хутір Вернигорівщина – в Полтавській. Підвисоцький, можливо, про це не знав, оскільки його родовий маєток у селі Максимівка також знаходився в Чернігівській губернії приблизно в 20 верстах від Ічні, а відстань від Ічні до Вернигорівщини складала всього 7 верст. А якщо і знав, то така обставина порушувала творчий задум автора, тому "нашим губернатором" М.І. Величка несподівано став чернігівський губернатор, а не полтавський. До речі, другий маєток Величка також знаходився в Полтавській губернії, село Замостя поблизу Прилук.

З розповіді неясно, навіщо взагалі Пушкін проїхав мимо хутора Вернигорівщина і поїхав в Ічню, адже метою приїзду було передати листа М.І. Величку? Але в цьому й полягав творчий задум автора оповідання, в якому мав фігурувати поліцейський чин із Ічні, що конфіскував записку Пушкіна і листа від знайомого М.І. Величка.

Схоже, що містифікація факту з життя Пушкіна стала для Миколи Підвисоцького логічним підсумком, а можливо і вершиною його міфотворчої діяльності, написав він оповідання незадовго до своєї смерті в 1902 р.

Оповідання Підвисоцького було поміщено в кінці збірника разом з іншими художніми творами, що містили народні байки, перекази та легенди про Пушкіна, і так би й залишилось непоміченим, якби Підвисоцький не надіслав його ще й в Одесу, де готувався до видання збірник "Пушкинские дни в Одессе 26-27 мая 1899 г.". В редколегії збірника сприйняли оповідання як історичну статтю і передали на рецензію ординарному професору Новоросійського університету Олександрові Івановичу Маркевичу (1847-1903).

Рецензія О.І. Маркевича "По поводу статьи Н.В. Подвысоцкого о посещении Пушкиным имения Н.И. Величко" носила дуже двоїстий характер: зазначивши невідповідність вказаної дати дійсної поїздки Пушкіна з Одеси в Михайлівське (1824 р.), він відмовився аналізувати зміст оповідання, проігнорував факт поїздки Пушкіна в Ічню та припустив, що через близькість хутора Вернигорівщина до поштового тракту поет міг би заїхати на кілька годин до М.І. Величка, а також назвав Величка приятелем Пушкіна, хоча про факт їх дружби чи знайомства в самому оповіданні жодних згадок немає.

Причини двоїстості рецензії слід шукати в біографії Маркевича. Він народився в селі Смош Прилуцького повіту і був земляком Величків та Підвисоцьких, в той час місцеві поміщики добре знали один одного, а багато хто були родичами. Ця обставина, ймовірно, і визначила двоїстий характер рецензії.

Невідомо, яку думку висловив Маркевич із приводу оповідання в усній формі, але одеський збірник вийшов в 1900 р. без оповідання Підвисоцького. Рецензію Маркевич не публікував, вона так і залишилася б невідомою, але її знайшли в архіві після його смерті, й у 1905 р. опублікували в збірнику "Пушкин и его современники: Материалы и исследования" укладачі наукової спадщини вченого.

Дані повідомлення і лягли в основу легенди. Можливо, комусь наведені факти біографії Підвисоцького та аналіз його оповідання можуть здатися непереконливими для підтвердження факту містифікації, тому далі розглянемо реальні обставини поїздки Пушкіна з Одеси в Михайлівське.

Хронологія поїздки поета добре вивчена, 3 серпня 1824 р. він прибув у Прилуки із Семенівки Полтавської губернії, проїхавши 141 версту, а 4 серпня приблизно опівдні проїхав Ніжин.

В поїздки Пушкін та його слуга Микита були пасажирами, а екіпажем керували візники, які змінювались при заміні коней, що відбувалося приблизно через кожні 30-40 верст шляху. Проїзд суворо регламентувався правилами для проїжджаючих на поштових конях, в станційних книгах записувалося, з яким візником відпущено коней, і через скільки годин вони повинні повернутися на станцію. Поїздки на поштових конях у бік від поштового тракту заборонялися, за винятком "вольных", тобто приватних поштових станцій, та й то не далі 20 верст. Так що Пушкін навряд чи зміг би заїхати в Ічню на поштових конях, а про ночівлю на гостинному дворі не могло бути й мови.

Однак припустимо, що заїзд в Ічню таки відбувся, і проведемо нескладні арифметичні підрахунки. Щоб потрапити в Ічню, проминувши Прилуки, поету необхідно було б проїхати по поштовому тракту ще 35 верст до Монастирища, змінити коней, і далі повернути на Ічню, а це ще 23 версти. Всього виходить 199 верст, таку відстань за день інколи проїжджали хіба-що фельд'єгері, які їздили “столь поспешно, сколько сие будет возможно”. Швидкість поштових екіпажів згідно правил складала в літній час 10 верст на годину, на кожну заміну коней давалося 15 хвилин, а на сніданок та обід відводилося 1,5 години. При врахуванні швидкості пересування та допоміжних затрат часу Пушкін приїхав би в Ічню десь за 3 годину ночі, виїхавши з Семенівки о 5 годині ранку.

Згідно оповіданню після зустрічі з місцевими поміщиками поета затримували на гостинному дворі близько години, а в маєтку Величка він перебував близько двох годин. Тому з Ічні поет мав би виїхати о 5 годині ранку, щоб прийти в Ніжин о 12 годині дня. Тоді виходить, що Пушкін бесідував з місцевими поміщиками перед 4 годиною ранку, чого бути не може, а нічні відвідини Ічні тривали менше двох годин. Отже, візит поета в Ічню в реальний графік поїздки не вкладається.

Таким чином, наведені факти про відвідини Пушкіним містечка Ічня та хутора Вернигорівщина є просто легендою, заснованою на вдалій містифікації Миколи Підвисоцького. Хоча Пушкін, на жаль, і не відвідував Ічню, є багато інших знаменитих людей, місцевих уродженців, якими ічнянці можуть пишатись. Скульптор Іван Петрович Мартос на віки прославив свою малу батьківщину, створивши пам'ятник Мініну і Пожарському, який уже майже двісті років стоїть на Червоній площі в Москві. На задньому боці пам'ятника є невеличкий напис: “Сочинил и изваял Иоанн Петрович Мартос, родом из Ични”.

Відвідинами Пушкіна можуть пишатися там, де він дійсно побував, а інші мають просто вшановувати пам'ять великого російського поета та читати його геніальні твори.

Борис ГУЗЬ, краєзнавець, кандидат технічних наук, доцент Криворізького національного університету